

2. Андрухович Ю. Перверзія // www.ukrcenter.com/library/display.asp

3. Жадан С. Біг Мак.– К.: Критика, 2003.

4. Карпа І. Фройд би плакав.– Х.: Фоліо, 2004.

5. Пиркало С. Не думай про червоне.– К.: Факт, 2004.

6. Сняданко Н. Колекція пристрастей, або Пригоди молоді українки.– Х.: Фоліо, 2004.

УДК 37.017.92+82.0(07)(477)

Галина Бондаренко

КАРТИНИ ПРИРОДИ ТА МОТИВ *INTERMEZZO* В ІСТОРИЧНОМУ РОМАНІ ЛІНИ КОСТЕНКО „МАРУСЯ ЧУРАЙ”

Стаття продовжує цикл публікацій автора, присвячений формуванню загальнолюдських моральних цінностей особистості засобами української літератури, зокрема висвітлено проблему людини і природи в історичному романі Ліни Костенко „Маруся Чурай”. Головну увагу приділено ролі природи та її впливу на особистість як важливому чиннику духовної культури суспільства.

Ключові слова: моральні цінності, екологічна проблема, естетичне кредо, гармонія людини і природи.

Bondarenko G. The Pictures of Nature and the Reasons Intermezzo in the Historical Novel Lina Kostenko „Marusya Churay”. The article in question continues the cycle of publications by the author devoted to the formation of the common to all mankind moral values of a personality by means of the Ukrainian literature. The problem of a man and nature in the historical novel „Marusya Churay” by Lina Kostenko is analyzed, in particular. The main attention is paid to the role of nature and its influence upon personality as an important constituent of spiritual culture of a society.

Key words: moral values, ecological problem, aesthetic credo, harmony of a man and nature.

Багатогранний талант Ліни Костенко охоплює різні сторони людського буття. Серед проблем, піднятих поетами у творах сьогодення, важливе місце посідають національні, філософські, інтимні та екологічні, дослідження яких, на нашу думку, є актуальними. Отже, актуальність нашої статті визначається важливістю розкриття художньої майстерності Ліни Костенко у змалюванні картини *intermezzo*,

показу єднання людини з природою в історичному романі "Маруся Чурай".

Ліна Костенко є однією з постатей в українській культурі, завдяки яким ця культура не лише вижила, а й відіграватиме вагому роль у майбутньому. Поетична самобутність Ліни Костенко вчить мільйони співвітчизників усвідомлювати ідею України та вірити в неї, навіть у найважчі історичні часи, а також протягом останніх кількох десятиліть, адже поетеса звертається до нетлінних здобутків національної і світової культур.

Твори Ліни Костенко – це національна душа, наша історія, що становить український феномен кінця ХХ – початку ХХІ століття. Поетеса захоплена гуманістичними ідеями, які трактує як спосіб протистояння холодному технологізму й глухості сучасної епохи. Духовне життя може існувати тільки в просторі вільної культури, де повторюваність і змінність виступають чинниками єдиного ненормованого процесу обміну, перетворення і наслідування. Ліричне „Я” в історичному романі Ліни Костенко змагається з історією, порушує національні проблеми, які стоять перед людиною, замислюється над жорстокістю цієї епохи, адже брутально топталися будь-які прави гуманності.

Зображення живої природи – одна з найактуальніших тем української літератури. Отже, **метою статті** є висвітлення художньої майстерності Ліни Костенко у змалюванні картин рідної природи в історичному романі „Маруся Чурай”, що дає можливість розв’язати такі **завдання**:

- охарактеризувати художню майстерність Ліни Костенко у змалюванні картин природи;

- з’ясувати вплив природи на формування духовного світу особистості.

Ліна Костенко – один із тих митців, для яких тема природи завжди на чільному місці. Спробуємо зрозуміти митця як людину, яка здатна особливо глибоко сприймати природу, розуміти її. Пейзажний час може вимірюватися не лише порами року, не роками, а цілими століттями. Такі, насичені подихом історії пейзажі, що прийшли в епос Ліни Костенко з її лірики, відіграють дуже значну роль у романі „Маруся Чурай”. Частина історичних пейзажів виконана в традиційній манері. „Сила чарівна” поетичної уяви Ліни Костенко витворила

цілком оригінальну художню версію – як сюжету з нещасливим коханням, так і образу піснетворки Марусі Чурай загалом. Дев'ять розділів роману у віршах „Маруся Чурай” – це надзвичайно яскрава картина, на якій є і багатостраждальна українська історія з її трагічною героїкою, і колоритні народні типи, взяті з різних ”поверхів” українського життя XVII століття; і кохання дівчини-козачки, яке відкривається безміром душевних граней і переживань – поетичних і трагічних; і сповнений пристрасті роздум про місію слова, поезії в людському житті – загалом, і в українській долі – зокрема [4, 26].

Мудра філософія життя, прагнення жити в гармонії з природою, зв'язок природи та праці як необхідні умови існування відобразились у творчості Ліни Костенко. Точні картини природи збуджують приховані почуття, викликані тим чи іншим пейзажем. Так, у першому розділі роману „Якби знайшлась неопалима книга” письменниця оповідає про смерть хорунжого Грицька Бобренка, який чотири роки був у походах „на Пиляві, і на Жовтих Водах, і скрізь, де полк Полтавський воював” [1,13].

*А це у літку повернувся додому,
В хазяйство, підупале за війну,
І, як годиться хлопцю молодому,
Хотів ввести у дім собі жону [1,13].*

Але Ліна Костенко блискуче відтворює образ головної героїні Марусі Чурай, підкреслюючи її високі патріотичні почуття – любов до землі, людей, рідного краю. Особливо відчувається стан закоханості Марусі в парубка Грицька. І це відчувається в кожному рядку, слові. Роман починається із суду над Марусею. Біль обпікає душу дівчини: Гриць самохіть випив келих трунку, який вона приготувала для себе. Але жодного слова виправдання судді не почули. Конфлікт героїні полягає в собі самій, і Ліна Костенко відтворює його через внутрішній монолог.

Людина не просто сповідається, а й сперечається сама із собою. У внутрішньому монологі, спогадах героїні роману з'являється і його, Бобренкова, сповідь, – світиться в ній душа, яка сама себе занастила. Вона не описує роботу людської психіки, не розповідає про неї, а робить нас свідками складних пульсувань думок та емоцій. Тлом, на якому розгортається сюжет роману, є депресивний стан героїні, викликаний зрадою, а потім смертю коханого Гриця.

Драматизм *intermezzo* – не тільки у внутрішній конфліктності Марусі Чурай, а й у контрасті між царством прекрасної природи та жорстокої реальності людського життя. У романі виразно постають пейзажні картини, на лоні яких відбуваються події. Складниками образу України є зображені в романі природа й люди. Такі зображення є в другому розділі „Полтавський полк виходить на зорі”. Полтава XVII ст. – полкове місто, а це означає, що вона укріплена й має свою фортецю. Більша частина міщан проживала в передмісті, яке оточувало фортецю і яке своїми будівлями, левадами та й способом життя мешканців нагадувало велике село. Воно було досить розкидане, і в ньому виділялися не тільки кутки, а й окремі хутори. В одному з них, що розмістився на березі Ворскли, і стояла хата, де проживала Маруся з матір’ю. За Ворсколю – прадавній ліс, у якому прорубана просіка – дорога до недавно збудованого Христовоздвиженського монастиря, позолочені бані якого виразно виднілися на темно-зеленому тлі лісу. Розділ починається прекрасним описом української природи, яка навіває спокій:

*Багряне сонце. Дужка золотава
Стоїть над чорним каптуром гори.
На п’ять воріт зачинена Полтава
Ховає очі в тихі явори.
Спадає вечір сторожко, помалу,
Ворушить зорі в темряві криниць.
Сторожка ходить по міському валу,
І сови сплять в западинах бійниць [1, 29].*

Поетеса декілька разів варіює такі пейзажні деталі: місячна ніч, річка, верби над нею, річковий млин. Згадуються високі явори, садки, левади, город, тин, ворота, споришеве подвір’я... Усе це характерні деталі типового українського довкілля. Саме вони надають зображуваним картинам національного колориту. У романі „Маруся Чурай” дуже мало замилювано-ідилічних картин української природи та українського життя. Ліна Костенко просто не могла обійтися без них у зображенні тогочасного жорстокого, сповненого народних страждань лихоліття.

Ліна Костенко з любов’ю змальовує свято Купала на праукраїнській, ще язичницькій землі. У третьому розділі „Сповідь” поетеса

показує її як райський край, населений добрими, щедрими та красивими людьми:

*Чомусь згадалися ночі на Купала...
Зірками ніч висока накрапа.
Бездонне небо і безмежний світ,
А нам всього по вісімнадцять літ [1, 39].*

Подібні образні живописні вставки дають змогу відчувати національний колорит тогочасного життя, його українськість. Ліна Костенко у змалюванні природи України застосовує дуже ефективний прийом, створюючи певну сугестію на читача й витворюючи в образній уяві бачення української природи в колообігу **літо – осінь – зима – весна**.

Чураївну судили влітку. Страта мала відбутися біля кладовища, за містом, у ковилевому, ще по-літньому зарошеному степу. За кілька тижнів після помилування та смерті матері Маруся Чурай вирушила на прощу до Києва. Була рання осінь. Для дівчини, яка ніколи не полишала рідних місць, ця подорож була справжнім відкриттям своєї Батьківщини – перед нею постала її природа в усій своїй красі. Це було хвилююче відкриття, що викликало в чутливої до краси дівчини сплеск високої любові до рідної землі. Подорож була довгою. Ласкавість ранньої осені змінювалася на незатишність пізньої – дощової і холодної. І немовби в унісон із цією зміною у природі, Маруся Чурай відкривала Україну з іншого боку – на тлі її прекрасної природи вона бачила страхітливе страждання свого народу, доведеного до відчаю польсько-шляхетськими гнобителями. Контрастно показуючи розкіш української природи й убогість селянського життя, Ліна Костенко пояснює це багатовіковою неволею українського народу, що з усіх боків був оточений недругами, які із заздрістю зазирали на його землі й сунули, сунули на них безнастанно...

Так, у шостому розділі „Проща” ми бачимо давно знайомі, звичні риси української природи, на тлі якої скупі, лаконічно окреслено реалії тогочасного життя. Історія обережно торкається до життя природи, але додає до звичних картин свої специфічні й дуже виразні деталі:

*Як глянеш упростяж – дорога в намисті.
Ці барви черлені і жовтогарячі,
Ці щедрі сади у багряному листі! –
А люди бредуть і бредуть, як незрячі [1, 99].*

І знову блискуче зображення осені, і знову, але вже з більшим натиском – трагічна риса з тогочасного народного життя. У позолочене прядиво пейзажу знову вплітається чорна нитка із соціального контексту:

*Шуліка з неба видивляє мишу.
Горять на сонці грона горобин.
Сіріє степ. Сорока бриє тишу.
Прочани хліб виймають із торбин.
А дика чайка б'ється об дорогу [1, 99].*

Історичний пейзаж нерідко „провокує” поетів та романістів на романтичні ефекти. Ліна Костенко іноді теж не втримується від цієї спокуси. І тоді з-під її пера виринають картини, позначені романтикою „старого каміння”, „замкових руїн”:

*А там, де жив всевладний Єремія,
Де поросли вже дикі чагарі, –
Ще кам'яною щелепою змія
Щербатий мур чорніє на горі.
Де був палац – лежать одні руїни,
Стирчать уламки обгорілих стін.
Усе сумує смутками своїми...
Душа Раїни квилить між руїн...[1, 102].*

Чорна нитка з „другої природи” дуже помітна на тлі золота й багрецю осені. Вона привертає до себе увагу, переносить в інший світ, інше буття.

Маруся Чурай повернулася із прощі вже під зиму. Поетеса раз у раз подає панорамні картини української зими у сьомому розділі „Дідова балка”:

*Зима старенькі стріхи залатала.
Сніги рожево міняться в полях.
Сніги, сніги... Сліди ще тільки вовчі.
Порожній степ, і тиша до небес [1, 128].*

Над долею Полтави й над долею Марусі Чурай зависає одне й те ж запитання: бути чи не бути? І якщо Марусине життя згасає, то Полтаві, Україні – бути! Шляхетська облога виснажується, напасники

змушені кидати чужий, так і не звойований край, і знову над *Дідовою Балкою в'ється димок: таки неубієнний цей народ* [3, 86].

Закидана снігом хата, у якій самотньо живе Маруся Чурай. Зима – це час фізичного й духовного згасання дівчини. Останні два рядки про відповідність, повну синхронізованість ”станів” природи та ліричної героїні. Тонко реагуючи на „стани” природи, поетеса повідує нам про них, „заражає” ними нас. Завдяки їй ми глибоко проймаємося співчуттям до героїні. У восьмому розділі „Облога Полтави” Ліна Костенко змальовує життя Марусі взимку, що ще раз підкреслює трагічну долю дівчини:

*Такий Свят-вечір, що нема й куті...
Був у Марусі. Снігом замело.
Прийшов до неї, навіть не зраділа... [1,152].*

Так, штрих за штрихом, риса за рисою, деталь за деталлю, вимальовує поетеса розгорнутий ліроепічний образ української землі, яка посідає в її творі центральне місце поруч із головною героїнею.

Панство разом із польським військом чекає за валами, коли місто визнає Білоцерківську угоду й відчинить перед ними свою браму. Але козаки не поспішають. Вони тримають шляхту на морозі серед сніжного степу. Невизнані пани перетворюються на страшні тіні минулого, що вдень і вночі маячать під стінами міста. Розповідаючи про ці події, Ліна Костенко змальовує фантастичний, моторошний пейзаж облогової ночі:

*Горять багаття. Панство смажить вепра.
Десь дон'яли старого сікача.
Сидять, неначе виходиці із пекла,
Усі пани полтавського ключа.
У тих снігах, у тому палахтінні,
Заслухані у власну маячню,
Сидять, як хижі сатанинські тіні,
У пурпурових відблисках вогню.
І тільки цвинтар чорними хрестами
Із ночі підступає до багать.
І вихолка ніяк не перестане,
Як привиди, у пільму одбігать... [1, 149].*

Та й чи міг обійтися роман про поетесу минулого без поезії природи, поезії степів, шляхів, сіл та міст України?! Без мотиву великої краси Вітчизни, яка залишила свої блискучі перлини у піснях, які народ вже не одне століття пов'язує з ім'ям Марусі Чурай?! [2, 25].

Так, ідучи зеленими стежками та курними шляхами пейзажів роману, ми входимо у глибини поетичного задуму Ліни Костенко, усвідомлюємо красу й велич патріотичних переживань її героїні. У картинах природи відбилася і втілилася частина її душі. Без них важко уявити собі масштабність цього образу. Жоден інший образ чи персонаж не підіймається до цих двох вершин у розповіді Ліни Костенко. Її героїня – людина самотня. У неї немає нікого, крім матері. Після смерті старої її душа відкривається лише перед природою. Вони, як сестри чи подруги, відчують одна одну глибоко, без слів, на рівні серця.

Вічний колообіг і нескінченність життя в дев'ятому розділі „Весна, і смерть, і світле воскресіння” демонструє картина радісного пробудження природи. Ліна Костенко – неабиякий майстер змальовувати прості радощі буття природи, на поруки якої озивається чутлива душа.

Україна XVII століття зображена у творі Ліни Костенко правдиво, реалістично, з усіма її сумними й світлими рисами. Причому світлим поетеса надає явної переваги. Навіть у час війни та розрухи українська земля здається героїні її роману чарівною, світлою. І в цьому немає нічого дивного. У годину тяжких випробувань краса рідного краю стає особливо близькою й дорогою.

Її коротке життя закінчуватиметься квітучою весною. Про весняне пробудження природи поетеса говорить просто, але відтворювані нею картини є такими зримими, вони такі барвисті й пахучі, так збуджують нашу уяву, що, видається, усі раніше пережиті нами весни повертаються із призабутих глибин пам'яті й накладаються на цю, зображену поетесою весну:

Уже в дітей порожевіли личка.

Уже дощем надихалась рілля.

І скрізь трава, травиченька, травичка!

І сонце сипле квіти, як з бриля [1,153].

Зовсім не випадково поетеса завершує роман ”весняним” розділом. На перший погляд, це не відповідає настрою, який виникає від

розуміння, що Маруся Чурай доживає останні дні. Здавалося б, усе повинно бути навпаки – треба, щоб природа „плакала” над смертю героїні, а не розцвітала по-весняному. Та Ліна Костенко наголошує на тому, що життя триває, воно прагне кращого майбуття.

Фінал роману справді симфонічний: мотив смерті тут уплетений у пронизливу музику розмаїтого, невичерпного у своїх формах, трагічного й прекрасного життя, якому немає кінця. Маруся відчуває його подих, уже стоячи на краю своєї долі. З її піснями Полтавський полк знову вирушає в похід – боротьба за волю України триває. І пісні Марусі Чурай теж стають часткою цієї боротьби, часткою душі народної, саме такі вони теж є фрагментом великої симфонії життя. Життя часто демонструє дисгармонії; в оркестрі життя – нагадаємо слова самої Ліни Костенко – гармонія нерідко звучить крізь тугу дисонансів, і роман „Маруся Чурай” ще раз змушує задуматися над цією істиною.

Твір нагадує строкату мозаїку людських доль, зокрема історичних осіб, змальованих у народнопоетичному дусі. Це полтавський полковник Мартин Пушкар, патріот і лицар рідної землі з розвиненим почуттям справедливості, людина порядна, чесна, смілива. Це і Ярема Вишневецький, відступник і зрадник, кат свого народу, не прощений у віках. Згадуються в романі постаті Богдана Хмельницького, Якова Остряниці, Северина Наливайка. Історичні події та особи, долі героїв, пейзажі творять неповторний образ рідного краю, який поглиблюється, узагальнюється через сприйняття Марусі: „...усе як є – дорога, явори, усе моє, все зветься – Україна. Така краса, висока і нетлінна, що хоч спинись і з Богом говори” [1, 98].

„Маруся Чурай” – це народне життя у строкатому його повнокров’ї. Побут, звичаї і вірування, військове спорядження, флора та фауна – усе явлене, усе рухається, переливається, дихає. Потужністю духовного космосу віє від сторінок цієї книги.

Отже, зображена в романі природа є органічним складником образу України. Природа ця власне українська – і вона є одним із чинників того національного духу, яким пройнято весь твір.

Література

1. Костенко Л. Маруся Чурай.– К.: Веселка, 1990.– 160 с.
2. Слоньовська О. В. Найтяжча краса звалася життям: До вивчення роману у віршах Ліни Костенко „Маруся Чурай” // Дивослово.– 1986.– № 1.– С. 22–28.

3. Таран Л. Пізнати себе в історії: "Маруся Чурай" Ліни Костенко – роман про соціалізацію особистості // Таран Л. Енергія пошуку.– К.: Наук. думка.– 1988.– С. 86–92.

4. Яковинець О. Маруся Чурай: міф чи реальність? // Слово і час.– 1994.– № 11.– С. 25–29.